

Subotić - nekadanji ministar pravde (str. 70). Dragiša Cvetković - general (str. 262). Vl. Mažek - potpredsjednik vlade od kolovoza 1940. (str. 273). Cincar-Marković - Marković, bivši diplomat u rangu opunomoćenog ministra, član izvršnog odbora Narodne banke (str. 278). M. Lorković - hrvatski poslanik u Berlinu (str. 476). Dida Kvaternik - snecak Engena Kvaternika, hrvatskog ministra vojnog (str. 487). I u našim geografskim nazivima ista zbrka: Petrijanec je Petrenec (str. 446). Medimurje je «la région de Murau» (str. 488) i t. d. Ipak, sâm materijal je dragocjen, izvoran, iskren i nepreraden, premda --- s obzirom na sve jaču germanofobiju grofa Ciana — i naglašeno suzdržljiv u odnosu na nacistički Berlin iz straha od indiskrecije.

Bogdan Krizman

PROBLEMATIKA MANUFAKTURNE PERIODE U SOVJETSKOJ HISTORIOGRAFIJI

Čini se, da problem manufakture i manufakturne periode zauzima u sovjetskoj historiografiji razmjerno veći interes negoli ijedan drugi problem ekonomske povijesti. Od godine 1946. izišlo je nekoliko ovceh djela, koja rade o tom problemu, a u «Voprosyua istorii» zauzima on također značajno mjesto. U neku ruku to ne začinuje, jer je problem periodizacije kapitalizma usko povezan upravo s tim problemom periode manufakture. Čitav prijelaz iz feudalizma u kapitalizam rješava se pravilno tek s određivanjem kvalitativno novog načina proizvodnje, koji se najprije javlja u svom jasnom obliku u modernoj, t. j. kapitalističkoj manufakturi. O tom svjedoči serija članaka, odnosno naučna polemika, koja je povedena u vezi s raspravom profesora N. I. Rubinštejna, o kmetstvu i postanku kapitalističkih odnosa u Rusiji. Mi ćemo prikazati redom najbitnije rezultate iz tih radova, fizičkih u «Voprosyua istorii» (1946-1948).

Profesor S. Kan napisao je 1946. raspravu o manufakturnom stadiju razvika njemačkog kapitalizma.¹ Interesantna je ta radnja zbog toga, što u njoj raspravlja o gledištu mnogih historičara u pogledu prijelaza iz feudalizma u kapitalizam, i što na koncu daje objašnjenje, zašto Marx nije pisao o manufakturnoj periodi u Njemačkoj.

Gradanski ekonomski historičari mnogo se bore s problemom prijelaza iz feudalizma u kapitalizam. W. Sombart u svojoj monumentalnoj knjizi o modernom kapitalizmu, kako veli Kan, dolazi do vulgarno-pluralističke pozicije i svodi problem postanka kapitalizma na mističan kapitalistički duh. Max Weber vidli odlučan utjecaj na stvaranje kapitalizma u pojavi protestantizma. A. Dopsch se odriče sistematizacije i ograničavanja historijskih perioda, jer da epohe ne isključuju jedna drugu. H. Petrenec stoji na sličnom stanovištu, smatrajući da između feudalizma i kapitalizma postoji samo kvantitativna, a ne i kvalitativna razlika. H. Spangenberg, kome je povijest samo ein fortlaufendes Kontinuum, drži da su granice historijskih epoha samo uslovne, subjektivne i umjetne ivorevine.

¹ Prof. S. Kan: «Vopros o manufakturnoj stadii razvika njemačkog kapitalizma v istoričeskoj literaturze», («Voprosy istorii», 1946., br. 5—6.)

U takvoj nemoći da se odredi čvrst, objektivni kriterij pojedinih historijskih epoha, pada se nužno u elekticizam i metodološko miješanje problema. Od Rankeova postulata, da povijest mora naučno utvrditi »Wie es eigentlich gewesen« do Belowa, koji kaže, da historičar uopće ne može biti objektivni, nego da se najbliže približuje objektivnosti u saznanju svoje pune partajične subjektivnosti (t. j. kad shvati, koliko je ovisan od subjektivnih impresija i nastrojenja), teče dug put građanske historiografije.

Stara historijska škola u ekonomici (Roscher, Hildebrand i Knies), upirući se na pravnu historijsku školu Savignyja, drži se upravo tog eklekticizma i bježi od svakog traženja zakonitnosti u povijesti. Nova historijska škola (Schmoller), sa svojom teorijom stepena (Stufentheorie), naglašava naročito politički momenat. Epohu, koju nazivamo nastajanje kapitalizma, odnosno manufakturnim stadijem njegovim, Schmoller dijeli na epohu teritorijalnih država (XVI.—XVIII. st.), epohu nacionalnih država većih razmjera (XVIII.—XIX., str.) i epohu svjetskih država i ekonomskih saveza, koji obuhvaćaju čitav svijet.

U građanskoj historiografiji Njemačke dominira shvaćanje Dopscha i Pirennea. Njima se pridružuje i Below, s tvrdnjom, da se srednji i novi vijek više sraščuje negoli odvajaju. Sieveking, s unošenjem pojma »feudalni kapitalizam«, i Brinkmann, sa svojim »apsolutističkim kapitalizmom« nisu nijeli bitan principium divisionis u svoju periodizaciju.

Kan stoji na marksističkom stanovištu o razlikama između feudalnog i kapitalističkog razdoblja povijesti, koje se osniva na različitim proizvodnim odnosima. To načelo primjenjuje on i na njemačku povijest, koja također pokazuje manufakturni stadij u razvitku njemačkog kapitalizma, što se katkad smatralo spornim, jer Marx nije o tom pisao. Taj prigovor Marxu postavio je Jaurès, koji tvrdi da je isticanje ekonomske zaostalosti Njemačke poslije Napoleona bilo preuveličavano, a da je u stvari Njemačka u to doba imala sve karakteristike manufakturne periode. Već je Mehring obranio Marxa od ove kritike Jaurésa, a Kan s pravom ističe, da je Marx u predgovoru prvom izdanju »Kapitala« jasno podertao, da on piše o Engleskoj kao klasičnoj zemlji kapitalizma, dakle da ne piše o Njemačkoj. Kan naročito citira Frimana, koji je analizirajući pruske statističke tablice iz 1846.—1849. ustanovio, da se u njima namjerice smanjuje broj najamnih radnika i da se oni miješaju s obetnicima i samostalnim sitnim producentima, a naročito se prikriva broj radnika u kapitalističkim manufakturama. Friman u svojoj raspravi »Berlinski proletarijat u predvečerje revolucije 1848.« izričito tvrdi, da je Berlin 40-tih godina bio grad, koji se ekonomski osnivao na kapitalističkim manufakturama, sa svim posljedicama toga. I prof. Kan zaključuje svoju raspravu riječima: »Problem prijelaza Njemačke od feudalizma u kapitalizam ne može biti riješen bez detaljne analize postanka razvoja njezine nacionalne manufakture, njezina manufakturnog perioda.«

M. Zlotnikov raspravlja o problemu razvoja od manufakture do tvornice u Rusiji.² Taj se razvoj zbiva u doba krize feudalizma od polovice XVIII. do polovice XIX. stoljeća. Zlotnikov kritizira djelo poznatog ruskog ekonomista Tugan-Baranovskog: »Ruskaja fabrika« zato što je on izmiješao i pokrio izazom »fabrika« manufakturu i tvornicu. Zlotnikov ističe, da je »za početak XIX. stoljeća pravičnije govoriti o manufakturama, a za posljednje desetljeće doreformne periode o manufaktu-

² Zlotnikov: »Ot manufakturi k fabrike« (»Voprosy istorii« 1946. br. 11—12.)

rama i fabrikama. Smatra, da je broj fabrika, kako ga daju carske statistike, pretjeran i dolazi do zaključka, da je 1825.—1828. bilo u carskoj Rusiji oko 1800, a u 50-tih godinama XIX. st. ukupno 2818 manufaktura, tvornica i rudarskih poduzeća. Mchanizacija je započela već 30-tih godina XIX. st. i Zlotnikov kaže: »S 30-tim godinama XIX. st. možemo datirati početak industrijske revolucije u Rusiji. Industrijska se je revolucija produžila za nekoliko desetljeća i išla je veoma polagano, osobito u doreformnom periodu.« Njezinu početnu periodu Zlotnikov datira u razdoblje 1850. do 1861. Razvoj je tvornica tekao po njemu ovako:

Godine 1845. bilo je svega 14 tvornica s parnim strojevima od 4 do 40 konjskih snaga; 1850. g. 19 tvornica s 1549 radnika i vrijednošću proizvodnje od 478 000 rubalja. Godine 1860. bilo je u Rusiji 99 tvornica s 11.600 radnika, a proizvodnja im je vrijedila 8 milijuna rubalja.

Prof. N. Rubinštejn napisao je 1947. u godišnjaku moskovskog sveučilišta raspravu o kmetskom gospodarstvu i o nastajanju kapitalističkih odnosa u XVIII. st. u Rusiji. U toj je raspravi, između ostaloga, postavio i tvrdnju, da je osnovno protivurjeđe u razvoju prerađivačke djelatnosti u Rusiji XVIII. st. između kmetske (»kreposničeske«) i kapitalističke manufakture. Prva izumire, a druga raste i napreduje. Prelomne godine, koje pokazuju tu kvalitativnu promjenu, Rubinštejn stavlja u 40—50 godine XVIII. stoljeća.

Na tu je raspravu odgovorila u »Voprosyama istorii« E. I. Zaozerskaja, koja je također 1947. objelodanila u izdanju Akademije nauka SSSR knjigu »Manufaktura za Petra I.« Zaozerskaja je u svojem članku zauzela isto stanovište kao u knjizi, t. j. da ne treba praviti kvalitativne razlike između manufakture u prvoj i u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Prema tome, nema niti nikakvog preloma u polovici XVIII. stoljeća. Kapitalistička manufaktura javila se je po njezinu mišljenju u Rusiji za Petra I., kada je bilo već 200 manufaktura u Rusiji. Godine 1760. bilo ih je već 650 poduzeća, ponajviše rudarskih. Kapitalističke manufakture prevladavaju tako, da su im u početku više vlasnici plemići, a kasnije trgovci.

Specifičnost je ruske manufakture, da je ona daleko više isprepletena s feudalnim elementima negoli manufaktura na Zapadu. U jednoj prevladava prvi, a u drugoj drugi elemenat. No to je progresivna pojava — radi se o razvoju velikoga kapitalističkog poduzeća. Njegov je unutrašnji porast čak brži u prvoj nego u drugoj polovici XVIII. stoljeća.

U istom je broju časopisa »Voprosy istorii« odmah odgovorio prof. Rubinštejn. On ističe, da manufakturna perioda unutar feudalne formacije (t. j. isto što i kapitalistički »uklade«) predstavlja osobit sistem socijalno-ekonomskih odnosa u okviru feudalizma, koji on rastače. Zaozerskaja ne razlikuje, kaže Rubinštejn, pojavu manufakture od manufaktorne periode. Rubinštejn razumijeva pod kmetskom manufakturom poduzeće XVII. i prve polovice XVIII. st. u Rusiji. Ona je po vanjskoj formi manufaktura, no po nutarnjoj se sadržini proizvodnih odnosa radi o kmetsko-vlastelinskom poduzeću, državnom ili privatnom. Te su manufakture još izvan kapitalističke manufaktorne periode. One nastaju sporadično, pa sistem kapitalističkih odnosa (uklad) još ne postoji. Takav ukklad nastaje, formira se 50-tih godina XVIII. stoljeća, kad u pogledu manufakture dolazi do preloma, koji pokazuje, da je nastao nov kvalitet. On se očituje, po Rubinštejnu: 1. u količinskom porastu (broja poduzeća, proizvodnje, broja radnika, i t. d.); 2. u strukturnim promjenama (nutarnje strukture poduzeća, proizvodnih odnosa, podjele rada) i 3. u funkcionalnim pro-

učenama (rad za tržište). Te promjene opravdavaju da se govori o novoj kvaliteti kapitalističkih manufaktura u drugoj polovici XVIII. st. i o kvalitativnom prelomu koji je nastao oko 1750.

U raspravi o značaju manufakture i prelomu u polovici XVIII. st. sudjelovao je i K. Pažitnov.⁴ On je zauzeo kritičan stav prema stajalištu Rubinštejna. Pažitnov smatra, da je kmetaska manufaktura bila važna etapa na prijelazu iz feudalizma u kapitalizam, i da ona nije bila kvalitativno različita od trgovačke manufakture. Svi oblici manufakture sadržavaju u sebi elemente kapitalističkog razvitka, ma da u raznom stepenu.

Pažitnov je upozorio da vodeća uloga u razvoju manufakture u Rusiji ne pripada u tom razdoblju prerađivačkoj djelatnosti, nego rudarstvu. Godine 1805. ima 209 manufakturnih rudarskih poduzeća. U njima radi 106.000 kmetova majstora i 45.000 slobodnih majstora a »pripisano« im je 319.000 kmetova. U isto je vrijeme bilo u Rusiji 490 prerađivačkih manufaktura s 90.000 radnika.

I. Bak je vrlo sažeto sumirao gledište Rubinštejna i Zaozerske u svojem prilogu k pitanju geneze kapitalističkog ukлада u kmetaskom gospodarstvu Rusije.⁵ On je istakao činjenicu, da manufaktura nije uopće mogla da obuhvati čitavu društvenu proizvodnju u punom opsegu i da je iz osnove preobrazila. Ona se je još uvijek osnivala na ručnom radu, a produktivitet toga rada nije bio dovoljan, da izmijeni stari način proizvodnje, također osnovan na ručnom radu. Bak insistira na tome, da je manufaktura* u Rusiji (a to je za nju specifično), bila podvrgnuta trgovačkom kapitalu. Ona je dobivala svoju radnu snagu na osnovi procesa prvobitne akumulacije. Obezumljenje seljaka i mobilizacija zemlje su dva pola istog procesa. Prihod od zemlje pokrivao je tek 40 do 50 posto potrebe za novcem kod kmetova (barskih) u polovici XVIII. stoljeća. Ostalu polovicu novca morali su steći na drugi način: prodajom i preprodajom svojih produkata, izrađivanjem produkata kućne prerade i druge robe. Oni su davali radnu snagu za manufakture. Feudalni je gospodarski poredak spriječavao takav razvoj kapitalističkih odnosa, ali ga nije mogao zaustaviti. Formiranje je kapitalističkih odnosa započelo koncem 40-ih i početkom 50-ih godina XVIII. stoljeća. Bak se slaže s Rubinštejnom u tome, da je nastala nova kvalitativna promjena, no za razliku od Rubinštejna smatra, da to još nije kriza kmetstva nego njegova kulminacija.

S. Borovoj⁶ osvijetlio je jednu drugu stranu formiranja kapitalističkog ukлада u Rusiji: pitanje kredita i banaka. On nije shvatio pitanje kredita kao »odraz« ekonomskih odnosa, nego kao aktivan faktor ubrzavanja ili usporavanja ekonomskog (konkretno kapitalističkog) razvoja. Kredit se razvijao na selu i kod obrtnika samo

³ E. I. Zaozerskaja: »K voprosu o razvitii krupnoj promyšlennosti v Rossii v XVIII. veku«.

⁴ N. L. Rubinštejn: »O manufakturnom periode russkoj promyšlennosti i skladyvanija kapitalističeskogo ukлада v Rossii XVIII. veka.« Voprosy istorii 1947. br. 12.

⁵ Pažitnov K. »K voprosu o »perelome« v manufakturnoj promyšlennosti XVIII. veka« (»Voprosy istorii« 1948. br. 3).

⁶ I. Bak: »K voprosu o genezise kapitalističeskogo ukлада v krepostnom hozjastve Rossiji.« (»Voprosy istorii« 1948. br. 4).

⁷ S. Borovoj: »K voprosu o skladyvanii kapitalističeskogo ukлада v Rossii XVIII. v.« (»Voprosy istorii« 1948. br. 5).

u obliku lihve, no o tome ima malo konkretnih podataka. I za druge potrebe u Rusiji jedina je forma kreditiranja bila sve do polovice XVIII. st. lihva, pa i plemići dobivaju zajmove jedino od lihvara sve do 1754., kad su osnovane dvije banke Trgovačka i Plemićka. Već prije se nastojalo osnovati neke kreditne organizacije. Prvi je Juraj Križanić predlagao 1665. osnivanje »mošnjak« u Rusiji, zapravo neke vrste trgovačkih banaka, no sve do polovice XVIII. st. glavna je forma u kojoj država pomaže razvoj manufakture davanjem zemlje, tuđih prava i radne snage iz državnih sredstava privatnicima.

Trgovačka banka dobila je od države sredstava u iznosu od 500.000, a Plemićka banka od 750.000 rubalja. No Trgovačka je banka, koja je davala trgovcima Petrograda zajmove na robu, konačno likvidirana 1782. i njezina imovina predana — što je bez sumnje značajno — Plemićkoj banci. Kasnijih su godina redom osnivane i druge banke, kao u Jaroslavu, Nižnem Novgorodu, Astrahanu, i t. d., »Zajamna banka«, osnovana 1786., imala je već sredstva od 11 milijuna rubalja, a služila je za kreditiranje vanjske trgovine. Karakteristično je za razvoj banaka u Rusiji njihov izrazito klasni značaj. Najveća od njih, Plemićka banka imala je zadaću, da iz državnih sredstava daje kredite plemićima, zaduženim kod lihvara i da imanja plemića spašava za njihove porodice.

To je predstavljalo koncem XVIII. st. golem teret za državu, jer je iznos zajmova, koje je ta banka dala, premašio iznos državnog budžeta (75 mil. rubalja). I kreditno zakonodavstvo imalo je sličan značaj. Njegov je bio cilj uperen protiv lihvara, kao staromodnog oblika kredita opasnog za plemiće. No krediti, davani plemićima, nisu bili produktivni, nego većinom krediti namijeđeni njihovoj potrošnji i luksuzu, jer su plemići trošili više novaca nego što su im njihovi kmetovi mogli skupiti. Tako je taj kreditni aparat predstavljao reakciju na lihvaru. No on je istovremeno, očnjavajući zemlju za plemiće u propadanju, a na teret državne blagajne, imao izrazito reakcionarni karakter, kočeci razvitak kapitalističkih odnosa u agraru.

U drugom dijelu svojih izlaganja, Borovoj je osvijetlio ukratko ulogu banaka kao važnog faktora prvobitne akumulacije u Rusiji. Tu naročito ističe razvoj bankovnih uloga i državnih zajmova, koji se razvijaju kroz banke. Sporost u razvoju trgovačkih banaka, specifičan je znak u razvoju ruskog kapitalizma.

U diskusiju o karakteru ruske manufakture XVII. i XVIII. st. ušao je na koncu s najvećim prilogom i akademik *Strumilin*,⁷ autoritet na području istraživanja prvih perioda kapitalizma u Rusiji. On se nije složio ni sa Zaozerskom ni s Rubištejnom, smatrajući da nijedan od njih nije dovoljno uočio, u čemu je kapitalistički karakter prvih manufaktura u Rusiji XVII. i prve polovice XVIII. stoljeća. Strumilin ističe, da se manufaktura neposredno razvija iz proste robne proizvodnje. Momentat, kad se može govoriti o kvalitetu različitog karaktera, t. j. o skoku od proste kooperacije u manufakturu, vidi prije svega u povećanju broja radnika do tog stepena, koji vlasniku osigurava toliku akumulaciju, da on lično sa članovima svoje obitelji može izići iz neposrednog proizvodnog procesa kao fizički radnik, te rad svojih članova obitelji zamijeniti najamnim radnicima. Strumilin smatra, da bi se broj od 15 radnika mogao uzeti kao granica, kad se mali producent pretvara u kapitalističkog poduzet-

⁷ Strumilin S.: »Ekonomičeskaja priroda pervih russkih manufaktura« (»Voprosy istorii, 1948.« br. 6).

nika, a njegova radionica u manufakturu s razvijenom podjelom rada na bazi složene kooperacije. Takva manufaktura nikla je u krilu feudalnog društva.⁸

Strumilin nadalje natodi mišljenja ruskih buržoaskih historičara Ključevskog, Tugan-Baranovskog i Miljukova, koji smatraju rusku manufakturu XVII. i XVIII. st. umjetnom i nekapitalističkom tvorevinom. No njih je u neku ruku nastavio M. N. Pokrovski, koji je unio pojam kmečke manufakture: kao poseban kvalitet, smatrajući je nekapitalističkom pojavom. No Strumilin s pravom pita: ako nije kapitalistička, onda kakva je to manufaktura? I on dolazi do zaključka, da je manufaktura kapitalistička kategorija, pa i ruska manufaktura ima to bitno obilježje. On odbacuje kao nedijalektičko takvo rezoniranje: »Kapitalistička eksploatacija pretpostavlja slobodu rada. Takve slobode nema u feudalizmu. Dakle nema u feudalizmu kapitalističke manufakture. Takvo formalističko logičko rezoniranje ima svoju svrhu da umanjí značaj manufakture. U stvari se radi o prelaznom doba. U njem je bitno, da uz vanekonomska, za feudalizam karakterističnu prisilu postoji i ekonomska prisila, tipična za kapitalizam. Uz kapitalistički stimulans nagradivanja rada postoji još feudalna kmečka obveza podavanja. U međusobnom sukobu feudalizma i kapitalizma prvi elementi rastu, drugi opadaju, dok napokon ne nestane vanekonomske prisile. U prelazno doba se ti elementi miješaju i kod različitih vrsta radnika, i kod pojedinog radnika. Strumilin tvrdi, da je osnovna razlika između feudalizma i kapitalizma u formi prisvajanja viška produkta. Feudalizam ga otima vanekonomskom prisilom, budući, da je kmet, koji raspolaze svojim vlastitim inventarom za obradivanje svoje i gospodske zemlje, ekonomski neovisan, radeći s vlastitim sredstvima za proizvodnju (a za svoje uzdržavanje). Ako radi s tuđim sredstvima za proizvodnju i ako nema vlastitog uzdržavanja, nego mu to predujmljuje i održava ga (pa bilo to i u obliku naturalne nadnice) vlasnik sredstava za proizvodnju, onda se radi o kapitalističkoj formi prisvajanja viška produkta, i o kapitalističkoj ekonomskoj prisili. Juridička feudalna forma ne smije nam odvratiti pogled od ekonomske stvarne sadržine. Takve forme ekonomske prisile poznavala je upravo petrovska manufaktura u Rusiji, prema tome je ona bila, u biti kapitalistička. Formacija buržoazije i proletarijata dug je historijski proces. Ne treba očekivati, da te klase već u feudalizmu imaju razvijene sve karakteristične crte, koje ih označavaju kasnije, poslije pada feudalizma.

Počeci kapitalizma javljaju se u Rusiji znatno prije XVII. stoljeća. Na Zapadu se oni javljaju u XIV. i XV. st., a u Rusiji možemo ih konstatirati koncem XVI. st. Petrovsko otvaranje okna naišlo je u Rusiji na pripremljeno tlo. Elementi, iz kojih izrasta kapitalizam, pojavljuju se već za Ivana IV., i petrovska je epoha rezultat dubokih ekonomskih procesa u toku XVI. st. i dalje. Oni se očituju u dekompoziciji ruskog feudalizma. Strumilin navodi za to nekoliko veoma uvjerljivih primjera: u drugoj polovici XVI. st. ubrzano se razvija novčano gospodarstvo; poslije oslobođenja od Tatara, naglo cvatu gradovi; državni porezi prelaze iz naturalne u novčanu formu. Robni promet (osobito žitom), naglo se povećava, a cijene zemlji brzo rastu od polovice do konca XVI. st. U vezi je s tim pojavama propa-

⁸ Broj od 15 radnika, općenito uzevši konvencionalan je pri ručnoj tehnici. Po našem mišljenju ovisi taj broj konkretno od produktivnosti rada u svakoj grani manufakture napose. O toj produktivnosti rada, t. j. o daljnjim dodatnim sredstvima za proizvodnju i pomoćnim pogonskim snagama (na pr. vodeni pogon) ovisi, koliko će broj radnika predstavljati minimum u nekom poduzeću ili grani. (Opaska R. B.)

žanje seljaka: dok sredinom stoljeća otpada na seljački dom 12,3 desjatina, koncem stoljeća raspolaže jedan dom samo sa 6 desjatina. Pojavljuju se pojave dobrovoljnog davanja u kmetstvo, da se seljaci tako riješe duga. Petrovska manufaktura, koja znači kvalitetan skok, ima u tim pojavama pripremljen teren u samoj Rusiji, a nije samo import izvana, barem ne mnogo više nego li je to manufaktura u svim zemljama, usprkos svih državnih monopola i prohibicija. Kod rasprave o kmetskoj manufakturi valja voditi računa o činjenici, da su kmetovi još 1742. činili svega 52 posto stanovništva, a 1839. tek 30,7 posto stanovništva; sve ostalo otpada na druge slojeve. U manufakturama se prema statistikama može vidjeti, da rade u velikoj mjeri »raznočini«, t. j. u stvari slobodni radnici. To su različiti elementi, slično kao i u Njemačkoj, regrutirani iz »kustara«, malog gradskog stanovništva, te skitnica, prostitutaka, i kažnjenika. Strumilin prigovara Zaozerskoj, da je imala krivo, kad je neslobodnom kmetском radu pripisivala odviše veliku ulogu u ruskoj manufakturi. Carskim je ukazom bilo manufakturama pripisano mnogo kmetova. Ali ti su se kmetovi bavili poljodjelstvom, a ne neposredno manufakturnim radom. Ako su manufakturi i bili potrebni agrarni proizvodi, ipak je vodeća bila uloga manufakture, a taj je rad kmetova bio samo dodatan.

Što se tiče Rnbinštejnove teze, Strumilin smatra, da je petrovska manufaktura u ne tek manufaktura od 1740. dalje), već predstavljala kvalitativan skok i da ona već znači kapitalističku manufakturu u prelazno doba na početku kapitalističkog ukлада, a još uvijek u okviru feudalnog poretka. Strumilin navodi još nekoliko značajnih podataka o ruskoj ranoj manufakturi. On ističe, kako su već u XVI. st. Stroganovi imali 10.000 radnika, koji su radili na izvozu drva. Prevozom soli iz Perma bavilo se godišnje oko 20.000 seljaka. A o prednosti kapitalističke manufakture nad feudalnim formama govori ovaj podatak, iz 1759.: za osnivanje metalurgijske manufakture, koja se sastojala od jedne visoke peći i dva kladiva, potrebno je bilo za visoku peć 100 kmetских дворова, a za svako kladivo po 30, ukupno 165 kmetских obitelji, što odgovara (po 4 muškarca na obitelj) broju od 64 radnika, koji rade za poduzeće i za svoje uzdržavanje. Za takvu investiciju bio je potreban sljedeći kapital: za visoku peć i kladiva 5.000 rubalja, a za kupnju kmetova (jer su samo plemići imali monopol vlasništva zemlje i kmetova) 16.000 rubalja. Za takav pogon od jedne visoke peći i dva kladiva dovoljno je bilo u to vrijeme 30 do 40 najamnih stručnih radnika, i to bez ikakve investicije temeljnog kapitala za njihovo nabavljanje i uzdržavanje. To je očit primjer, kakav su golem interes imali kapitalisti na oslobođenju rada od feudalnih kmetских spona.

Rudolf Bičanić

DEJAN MEDAKOVIĆ, SRPSKA UMETNOST U SEVERNOJ DALMACIJI

Muzeji br. 5, Beograd 1950, str. 184—195.

Jana ljudi, koji ne mogu shvatiti kritiku kao drugarsku pomoć. Zbog toga svaki onaj, koji izvrgne nečiji rad javnoj kritici, rizikuje ujedno da se zamjeri nizu pojedinaца. U toliko je kritika nezahvalan posao. Pa ipak ona je neophodna i zato nam

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IV

1951

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKA KNJIGA“ / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

I Z D A J E
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B